

УДК 339.9

Фліссак К.А.*

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ У СФЕРІ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. В статті розглянуто складові енергопостачання країни, привернуто увагу до проблем при реалізації енергоносіїв за кордон, їх міжнародного транзиту та диверсифікації імпорту. Систематизовано напрями та сформульовано пропозиції щодо дипломатичного супроводу у сфері енергопостачання та енергетичної безпеки України.

Ключові слова: енергоресурси, енергопостачання, енергетична безпека, дипломатичний супровід, економічна дипломатія.

Summary. The article is devoted to problems of state's energy supply. It concerns problems of foreign trade by energy sources. Author systematized directions of diplomatic support in area of energy supply and made propositions in area of energy safety of Ukraine.

Key words: energy sources, energy supply, energy safety of country, diplomatic support, economic diplomacy.

Аннотация. В статье рассмотрено составляющие энергоснабжения страны, привлечено внимание к проблемам при экспорте энергоносителей, их международного транзита и диверсификации импорта. Систематизировано направления и сформулировано предложения относительно дипломатического сопровождения в сфере энергоснабжения и энергетической безопасности Украины.

Ключевые слова: энергоресурсы, энергоснабжение, энергетическая безопасность, дипломатическое сопровождение, экономическая дипломатия.

Постановка проблеми. Однією із основних складових створення ВВП країни, забезпечення життєдіяльності виробничої та невиробничої сфер є енергопостачання. При цьому воно тісно пов'язане з енергоефективністю і є визначальним чинником енергетичної безпеки держави, яка напряму залежить від власного енергетичного потенціалу країни та можливостей забезпечення імпортованими енергоносіями. Дана проблематика, як і питання боротьби інтересів на міжнародних енергетичних ринках, є ключовими у системі світового господарства у XXI столітті, а їх вирішення в інтересах тих чи інших країн в ряді випадків використовується в політичних цілях та іноді доводить до міждержавних конфліктів. Зазначене підкреслює роль і значення використання економічної дипломатії, спрямованої на врегулювання та попередження проблемних ситуацій в міжнародних економічних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років XX ст. і початку XXI ст. тематика оптимального енергопостачання та ефективної діяльності у сфері тран-

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів Тернопільського національного економічного університету

зиту енергоносіїв та диверсифікації енергоринків на рівні міждержавних відносин досліджується українськими і зарубіжними практиками та науковцями, серед яких насамперед Є. М. Борщук, Г. Гіллгвег (G. Hilligweg), С. Єрмілов, Н. Кавешніков, П. Канигін, М. Кальтшмітт (M. Kaltschmitt), С. В. Корсунський, В. Микитенко, А. О. Рожко, П. Сергеев, С. Ю. Федчун.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізаційні процеси в поєднанні з кризовими явищами 2008-2010 рр. загострили питання конкуренції на світовому енергетичному ринку, у сфері транзитної та цінової політики в енергопостачанні, актуалізували проблему диверсифікації імпорту енергоносіїв. Проте, крім публікації С.В.Корсунського «Енергетична дипломатія» [1], питання дипломатичного супроводу розглядуваної тематики практично залишились поза увагою.

Формулювання цілей статті. В статті розглянуто завдання, які ставляться перед економічною дипломатією у сферах енергопостачання та енергетичної безпеки України в контексті мінімізації існуючих ризиків та потенційних загроз при здійсненні транзитних та експортно-імпортних операцій, сформульовано пропозиції щодо успішного входження на світові енергетичні ринки.

Однією із характерних рис розвитку світового господарства в другій половині ХХ і початку ХХІ століття є динамічне зростання виробництва та споживання енергії, насамперед за рахунок невідновлюваних джерел і енергоресурсів органічного походження, тобто вугілля, нафти і газу. На початку ХХ століття частка невідновлюваних органічних видів палива була на рівні 99,6%. При різкому зростанні абсолютних обсягів споживання енергоресурсів до середини та кінця ХХ століття частка органічних видів палива дещо знизилась і становила: у 1950 р. 96,6%, у 2000 р. – 93,3%, і у 2010 р – 92,2%. В останнє десятиріччя зростає частка відновлювальних і нетрадиційних джерел енергії, зокрема у 2000 р. на них приходиться 6,7%, а у 2010 р. – 7,8% світового споживання первинних енергоносіїв [2, с. 11]. Неухильною тенденцією світового споживання первинних енергоресурсів є зміна його структури в сторону зростання частки вискоєфективних джерел енергії органічного походження – нафти та газу при одночасному зниженні частки вугілля та торфу.

Необхідно зазначити, що своєчасне забезпечення країни енергоресурсами є питанням національної безпеки держави в стратегічному контексті, а їх експорт та транзит своєю територією становить істотну статтю фінансових надходжень. В зв'язку з цим економічній дипломатії України відводиться особлива роль щодо відстоювання інтересів держави у взаємодії з іншими країнами у питаннях енергопостачання.

Діяльність України в сфері енергопостачання можна поділити на три складові:

- 1) забезпечення власного споживання;
- 2) реалізація енергоресурсів за кордон;
- 3) транзит енергоресурсів територією держави.

Забезпечення власного споживання енергоресурсів включає в себе:

- виробництво електричної та теплової енергії;
- видобування або купівлю за кордоном (імпорт) для подальшого споживання сировинних матеріалів (нафти і природного газу та продуктів їх переробки, кам'яного та бурого вугілля, торфу, горючих сланців, урану та тепловиділяючих елементів (ТВЕЛів) для атомних електростанцій тощо);
- створення умов і гарантування безпечної експлуатації діючих електростанцій;
- купівлю комплектуючих та деталей для нових електростанцій;
- розробку та впровадження нових технологічних рішень у сфері відновлювальної та нетрадиційної електроенергетики.

Реалізація енергоресурсів за кордон (експорт) передбачає:

- проведення геологорозвідувальних робіт;
- створення та подальше забезпечення діяльності підприємств видобувної галузі;
- створення та забезпечення діяльності енергогенеруючих підприємств;
- забезпечення ефективного функціонування транспортної мережі (залізничний, водний та трубопровідний транспорт, лінії електропередач);
- наявність державної підтримки міждержавної співпраці в даному питанні.

Для транзиту енергоресурсів територією держави необхідними є:

- безперебійне функціонування транспортної і трубо-провідної інфраструктури;
- активна участь держави та уповноважених нею інститутів і господарюючих суб'єктів у забезпеченні транзиту;
- безумовне дотримання укладених міждержавних угод щодо транзиту енергоносіїв.

Всі розглянуті складові енергопостачання потребують необхідного дипломатичного супроводу і дипломатичного забезпечення. Ця важлива ділянка роботи покладається на економічну дипломатію. Основними напрямками дипломатичного супроводу у сфері енергопостачання України є наступні:

- 1) експорт електроенергії, сировини для палива АЕС;
- 2) імпорт нафти, природного газу, сировини для палива АЕС;
- 3) транзит природного газу.

Всі вони повинні забезпечуватись в обов'язковій прив'язці до національних економічних інтересів.

Основними партнерами України в питаннях реалізації електроенергії виступають країни, з якими наша держава має безпосередній державний кордон: імпортують електроенергію з України Білорусь, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, і тільки Молдова та Російська Федерація в рамках внутрігалузової торгівлі постачають її в Україну.

Проблемним з точки зору міжнародних економічних відносин для України є питання забезпечення потреб держави нафтою та газом. Відповідно до енергетичного балансу України потреби в природному газі покривались за рахунок імпорту на рівні 65,5% у 2009 р., 65,7% у 2010 р., 70% у 2011 р. [3]. При цьому в силу впливу різних факторів періодично виникають спірні моменти щодо обсягів та цін на природний газ, зокрема конфліктні ситуації між Україною та Росією з цього приводу мали місце в січні 2006 р. та січні 2009 р. Є різні пояснення причини їх виникнення, проте головні висновки схожі по суті. В першу чергу, йдеться про необхідність забезпечення якісного і професійного дипломатичного супроводу на стадії підготовки та підписання нових угод в даній сфері, забезпечення стабільної та чіткої реалізації підписаних угод, а також про необхідність оцінки можливостей диверсифікації джерел постачання енергоресурсів.

Тут слід чітко усвідомити, що робота по збільшенню чисельності джерел постачання енергоресурсів має свою специфіку, яка накладається характером товарів та методами їх транспортування. На сьогоднішній день головним постачальником природного газу в Україну є Російська Федерація, яка при цьому здійснює експорт газу власного виробництва і реекспорт природного газу із Узбекистану, Туркменістану та Казахстану. Це свідчить про яскраво виражену залежність економіки України та енергетичної складової її економічної безпеки від стану і ефективності співробітництва з Російською Федерацією. Альтернативні варіанти постачання України природним газом на сучасному етапі та у середньостроковій перспективі мають право на існування, однак перебувають у цілковитій залежності від фінансових можливостей країни, ефективних технологічних рішень та геополітичної ситуації.

Так, за даними станом на початок 2010 р. перша десятка країн за розвіданими запасами природного газу виглядала наступним чином: Російська Федерація (близько третини усіх розвіданих запасів природного газу у світі), Іран, Катар, Туркменістан, Саудівська Аравія, США, Об'єднані Арабські Емірати, Нігерія, Венесуела, Алжир. За обсягами видобування природного газу перелік лідерів виглядав наступним чином: Російська Федерація, США, ЄС, Канада, Іран, Норвегія, Алжир, Саудівська Аравія, Катар, КНР. Україна в цьому списку на 31 місці.

Специфіка доставки природного газу полягає в тому, що оптимальним засобом його транспортування є трубопровідний транспорт, менш поширеним засобом – спеціальні танкери-газовози для перевезення скрапленого газу. Українська газотранспортна система була споруджена ще в часи СРСР і розрахована на транзит газу із Російської Федерації в країни Центральної і Західної Європи. Поставки газу в Україну у «реверсному» напрямку не передбачались. За умови появи «вільних» обсягів природного газу в країнах Європейського Союзу та досягнення відповідних домовленостей неминуче виникнуть технічні і технологічні питання доставки таких енергоресурсів в Україну. Даний варіант потребує передусім спорудження нового газопроводу і вимагатиме нових багатомільярдних інвестицій.

Не значно простішим є і варіант з транспортуванням зрідженого газу водним шляхом: по-перше, такий спосіб матиме перевагу над трубопровідним транспортом тільки в умовах відстані між продавцем та покупцем понад 2-3 тис. км, по-друге, основним елементом його собівартості буде вартість завантаження – розвантаження, за умови спорудження спеціальних терміналів (при цьому вартість інфраструктури є на порядок вищою від затрат на підготовку до транспортування та розвантаження).

Слід звернути увагу, що ігнорування необхідного дипломатичного супроводу у даній проблемі призводить до небажаних наслідків та прийняття провальних рішень. Яскравим прикладом таких дій можна назвати скандальне «підписання» у листопаді 2012 р. угоди між Україною та іспанською фірмою «Gas Natural Fenosa» щодо створення консорціуму з будівництва LNG-терміналу на суму до 1 млрд. доларів [4]. За умови належного використання дипломатичного інструментарію уповноваженими працівниками українських дипломатичних представництв в Іспанії у повній координації з Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами не дійшло б до підписання фіктивної угоди міжнародного рівня і цим не було б завдано удару по інвестиційному іміджу України. Крім того, задекларованій реалізації проекту спорудження LNG-терміналу суперечить позиція турецької сторони, озвучена 12.06.2013 р. Послом Туреччини в Україні: «...нас турбує та небезпека в протоках, яку створюють танкери для людей і навігації протоки. І ми не можемо підставляти під такий ризик найбільше місто Туреччини, а також інші маршрути» [5].

Дещо схожим на ситуацію з добуванням та постачанням природного газу є стан із забезпеченням світової економіки нафтою. Перша десятка країн за обсягами видобутку нафти на початок 2010 р. виглядала наступним чином: Саудівська Аравія, Російська Федерація, США, КНР, Індія, Іран, Канада, ОАЕ, Венесуела, Мексика. Головна відмінність між поставками нафти і газу для України полягає в більших можливостях щодо доставки нафти та нафтопродуктів водним і залізничним транспортом. Це, в свою чергу, спрощує завдання і збільшує можливості диверсифікації джерел постачання енергоресурсів в Україну.

Міжнародний транзит енергоресурсів (природного газу і нафти) суттєво впливає на формування фінансових ресурсів держави. Наприклад, у 2011 р. позитивне сальдо по по-

слугах, наданих трубопровідним транспортом України за даними Державного комітету статистики склало майже 3,8 млрд. дол. США [6]. Тому одним із ключових стратегічних завдань вітчизняної економічної дипломатії є вжиття заходів щодо забезпечення стабільної ролі нашої держави у транзиті нафти та природного газу з Азії та Російської Федерації в країни Центральної та Західної Європи.

Для цього уповноваженим органам державної влади та НАК «Нафтогаз України» необхідно:

- 1) забезпечити неухильне виконання взятих на себе міжнародних договірних зобов'язань по транзиту нафти та газу;
- 2) здійснювати роботи по своєчасній модернізації нафтопроводів та газотранспортної мережі;
- 3) відкрити спеціальні вимірювальні станції на території України на вході і виході енергоєресурсів, які б дозволили здійснювати оперативний моніторинг транспортних операцій з боку усіх зацікавлених сторін (Україна, Російська Федерація, Євросоюз).

Ігнорування цих умов вже у найближчій перспективі може призвести до переміщення основних потоків транспортування газу в обхід України через газопроводи «Північний потік» (з Росії по дну Балтійського моря в Німеччину) та «Південний потік» (з Росії по дну Чорного моря в Болгарію, Грецію, країни центральної Європи та Середземно-мор'я), що загрожує щорічними втратами для нашої держави за різними оцінками від 500 до 2500 млн. дол. США. Іншою загрозою буде втрата довіри до України з боку як Російської Федерації, так і Європейського Союзу, а в результаті – обмеження зовнішньоекономічного потенціалу нашої держави та послаблення і без того непростих євроінтеграційних перспектив країни. Зазначені позиції є безпосереднім предметом економічної дипломатії у сфері енергопостачання.

У будь-якій програмі соціально-економічного розвитку країни чи адміністративно-територіального формування завжди присутні питання енергетичного забезпечення. Енергоносії є необхідним елементом системи життєзабезпечення населення, житлово-комунального сектора, бюджетних установ і функціонування виробничої сфери (промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту). Головними первинними енергоносіями є природний газ, нафта, вугілля. Доповнюються вони відновлювальними нетрадиційними джерелами енергії. За оцінками Міжнародного енергетичного агентства світовий попит на первинні енергоносії буде зростати в середньо- та довгостроковій перспективі. Все це підкреслює особливе значення енергетичної безпеки як складової національної безпеки країни.

Тракується енергетична безпека як «досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту інтересів у сфері енергетики» [7, с. 101].

При розгляді проблематики забезпечення і споживання енергоресурсів на перший план виходять загрози для світової енергетичної безпеки. Підставами для них є наступні.

1. В останні роки в світі суттєво скорочується інвестування в паливно-енергетичний комплекс, що в недалекій перспективі може привести до дисбалансу між пропозицією вуглеводів і попитом на них на користь останнього, звідси можливим є виникнення дефіциту первинних енергоносіїв, а відтак різке зростання цін на них.

2. Окремою позицією в енерговидобуванні і транспортуванні до кінцевого споживача є проблема відсутності механізму еластичного нівелювання коливання цін і періодично виникаючих конфліктів інтересів між виробниками і споживачами первинних енергоносіїв.

Невирішеною проблемою у цьому питанні є розподіл можливих ризиків: на даний час основна частка ризиків у добуванні та виробництві первинних енергоресурсів припадає на їх виробників. Це ж стосується і ризиків при транспортуванні енергоносіїв. Поділ ризиків виробництва та доставки первинних енергоносіїв між виробниками і споживачами може стати передумовою щодо деякого зниження кінцевих цін на них.

3. До числа загроз енергетичній безпеці відносяться також неврегульовані питання щодо транспортування первинних енергоносіїв транзитом через треті країни. Ігнорування економічної складової в питаннях транзиту і бажання підмінити їх політичними елементами в кінцевому підсумку наносить шкоди довгостроковим і стратегічним національним інтересам країн виробників, транзитерів і споживачів первинних енергоносіїв.

4. Самостійну позицію в системі забезпечення енергетичної безпеки займає визначення справедливої ціни на первинні енергоносії. Проблеми тут в значній мірі виникають через те, що при узгодженні цін на природний газ на тривалу перспективу, тобто при укладенні довгострокових контрактів, сторонами не завжди береться до уваги той факт, що довготривала ціна на газ «прив'язується» до цін нафту, а ціни на нафту встановлюються на Лондонській та Нью-Йоркській біржах. При цьому ціна на газ практично є похідною від ціни на корзину нафти та нафтопродуктів і визначається при допомозі відповідної формули. Вагомим чинником впливу на рівень цін нафту є те, що «сьогодні понад 80% біржових угод на ринку нафти укладають фінансові інвестори. Як наслідок, ціну формує «паперовий ринок», відірваний від фізичних поставок нафти. Той, хто хоче покластись на глобальні енергетичні ринки, повинен спочатку повірити в «добру волю» фінансових спекулянтів»[8, с.98].

В Україні загрозами для енергетичної безпеки є насамперед такі:

- надвисока енергоємність споживання енергетичних продуктів у галузях економіки та соціальної сфері (енергоємність ВВП України в 2,6 раз перевищує середній рівень енергоємності ВВП країн світу);
- висока частка імпорту первинних енергоносіїв в балансі енергоспоживання;
- переважаюча частка імпорту природного газу, нафти і ядерного палива від одного постачальника (практично відсутня диверсифікація джерел постачання первинних енергоносіїв і ядерного палива);
- нераціональна структура загальнодержавних паливно-енергетичних балансів;
- низька ефективність виробництва і транспортування енергоносіїв.

З метою досягнення цілей та завдань щодо гарантування енергетичної безпеки прийнята та реалізується «Енергетична стратегія України на період до 2030 року» [7, с. 127]. В даному документі головними цілями забезпечення енергетичної безпеки в Україні визначено:

- надійне забезпечення енергетичними ресурсами потреб національної економіки і населення в об'єктивно необхідних обсягах;
- надійне та ефективне функціонування і розвиток галузей і підприємств паливно-енергетичного комплексу;
- забезпечення на державному рівні соціальної спрямованості енергетичної політики щодо енергозабезпечення населення та працівників ПЕК;
- зменшення шкідливого впливу від діяльності об'єктів ПЕК на навколишнє середовище й населення відповідно до внутрішніх та міжнародних вимог.

При цьому основними принципами діяльності суб'єктів енергетичної безпеки у сфері енергетики є наступні:

- пріоритет прав людини та верховенство права;

- баланс інтересів особи, суспільства, національного господарства і держави, їх взаємна відповідальність та адекватність заходів захисту їх інтересів реальним і потенційним загрозам в енергетичній сфері;

- пріоритет вітчизняних цінностей у галузях енергетики та пов'язаних з нею сферах.

Енергетична стратегія України в числі головних заходів у сфері зовнішньоекономічних відносин щодо зниження рівня енергетичної залежності країни визначає:

- диверсифікацію джерел зовнішнього постачання природного газу, нафти і ядерного палива з виходом на не менше трьох джерел постачання по кожному виду енергоресурсів із 25-30% забезпеченням від загального обсягу;

- закріплення стратегічного положення України в міжнародній системі транспортування енергоносіїв та забезпечення гідної участі України в світових енергетичних ринках та в реалізації міжнародних енергетичних проєктів.

Для успішного входження України на європейські та світові енергетичні ринки передбачається:

- забезпечити співставність рівнів внутрішніх та європейських (світових) цін на паливно-енергетичні ресурси;

- підвищити рівень ефективності ПЕК;

- зміцнити діючий оптовий ринок електричної енергії;

- створити дієві енергетичні ринки палива на принципах їх поетапної лібералізації та дерегуляції;

- забезпечити екологічну прийнятність енерговиробництва.

Необхідними діями в цьому напрямі є також забезпечення відповідності енергетичної політики країни принципам Європейської Енергетичної Хартії та гармонізація нормативно-законодавчої бази, використання існуючих і пошук нових можливостей кооперації на взаємовигідних засадах з постачальниками та споживачами ПЕР, формування ситуацій системної взаємозалежності між ними та Україною.

Висновки. Зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність державних органів в енергетичній сфері потребує визначення пріоритетів міжнародного співробітництва, посилення присутності України та підвищення її ролі у міжнародному розподілі праці на підґрунті реалізації наявного потенціалу економіки держави, започаткування створення та реалізації високо-технологічних розробок, спрямованих на забезпечення енергетичного суверенітету не тільки в нашій країні, але й в інших країнах з енергозалежною економікою.

Провідним напрямом таких змін державної зовнішньої політики в енергетичній сфері, як відзначено «Енергетичній стратегії України» має стати послідовний перехід до розроблення та реалізації конкретних проєктів економічної спрямованості в рамках участі України в роботі міжнародних організацій, опрацювання на таких засадах дієвих механізмів поглиблення процесів європейської інтеграції.

Важливу роль в успішній реалізації зовнішньої складової енергетичної стратегії щодо забезпечення енергетичної безпеки як складової національної і економічної безпеки має відіграти і економічна дипломатія.

Список використаних джерел

1. Корсунський С.В. Енергетична дипломатія: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2008. – 159 с.

2. Рожко А.О. Економічне співробітництво України та ФРН у сфері відновлюваних та не-традиційних джерел енергії: Монографія. – Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 212-216 с.
3. Енергетичний баланс України за 2009 р., 2010 р., 2011 р. – Держкомстат України. – www.ukrstat.gov.ua
4. Ukraine: the \$1 bn deal that never was. Financial Times, November 27, 2012.
5. Очередной удар по LNG–терминалу: Турция закрывает проливы для танкеров. – <http://podrobnosti.ua/economy/2013/06/12/910766.html>
6. Держкомстат України. - www.ukrstat.gov.ua
7. Енергетична стратегія України до 2030 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 року №145-р. – Київ: 2006. – 129 с.
8. Кавешников Н. Многоликая энергетическая безопасность. – *Международная жизнь*, 2011, №12, С. 98.